

Grzegorz Lissowski
Uniwersytet Warszawski

STUDIA SOCJOLOGICZNE 2000, 1–2(156–157), s. 137–165

ZASADY SPRAWIEDLIWOŚCI DYSTRYBUTYWNEJ: NOWE ZASADY OCENY SPRAWIEDLIWOŚCI

Artykuł zawiera propozycję rozszerzenia zbioru zasad sprawiedliwości dystrybtywnej poprzez sformułowanie dwóch klas zasad, które stanowią uogólnienie rawlowskich i konserwatywnych zasad oceny sprawiedliwości. Trafność rozszerzenia zbioru zasad sprawiedliwości jest uzasadniona bardzo wysoką zgodnością między uporządkowaniami podziałów dóbr wyznaczanymi przez nowe zasady a ocenami podziałów dokonywanymi przez osoby badane. Wyniki badań empirycznych ujawniają ponadto istnienie pewnego normatywnego wymiaru, na którym można uporządkować zarówno klasyczne, jak i nowe, uogólnione zasady sprawiedliwości: od radykalnych zasad egalitarnych do zasad konserwatywnych. Uogólnione zasady oceny sprawiedliwości wraz z uogólnionymi zasadami sprawiedliwego wyboru, które zaproponowaliśmy wspólnie z Piotrem Swistakiem w 1995 roku, tworzą spójną konstrukcję teoretyczną.

Główne pojęcia: sprawiedliwość dystrybtywna, klasyczne zasady sprawiedliwości, oceny podziałów dóbr.

Wprowadzenie

Empiryczne badania socjologiczne i psychologiczne dotyczące sprawiedliwości dystrybtywnej bardzo rzadko umożliwiają ustalenie, jakie kryteria stosują ludzie oceniając podziały dóbr i wybierając najbardziej sprawiedliwy podział. Rzadko zresztą stawiają sobie taki cel. Badania socjologiczne dotyczące podziału dóbr mają głównie cel opisowy. Zainteresowania badaczy koncentrują się na zadowoleniu ludzi z osiągniętych dochodów, postawach wobec zróżnicowania płac i postulatach dotyczących słusznej płacy. Badania psychologiczne, które mają na ogół cel opisowo-weryfikacyjny, związane są przede wszystkim z teorią wymiany i dotyczą głównie związków między wkładami ludzi biorących udział w wymianie a uzyskiwanymi przez nich efektami. Badacze analizują czynniki wyznaczające decyzje o sposobie podziału dóbr oraz psychospołeczne konsekwencje decyzji alokacyjnych.

W artykule¹ zamierzam przedstawić niektóre wyniki badań nad zasadami sprawiedliwości dystrybtywnej. Wyniki te mają zarówno charakter teoretyczny, jak

---

Instytut Socjologii UW, ul. Karowa 18, 00-324 Warszawa; e-mail: gliss@is.uw.edu.pl

¹ Zmodyfikowana wersja referatu przedstawionego na sesji „Procedural and Distributive Justice” na konferencji „First International Conference on Theory and Research in Group Processes”, Uniwersytet Jagielloński, Kraków, 18–21 czerwiec 1996 roku.

i empiryczny. Przedstawię propozycję rozszerzenia zbioru zasad sprawiedliwości dystrybutywnej poprzez sformułowanie dwóch klas zasad, których celem jest ocena podziałów dóbr, tj. uporządkowanie tych podziałów od najsprawiedliwszego do najmniej sprawiedliwego. Proponowane zasady stanowią uogólnienie rawlsowskich i konserwatywnych zasad sprawiedliwości. Na podstawie wyników badań eksperymentalnych przedstawię empiryczne uzasadnienie trafności rozszerzenia zbioru zasad sprawiedliwości. Wykażę, że nowe zasady są zgodne z ocenami sformułowanymi przez osoby badane. Wskaźnikiem zgodności zasady sprawiedliwości z ocenami empirycznymi będzie odsetek osób, które uporządkowały podziały dóbr w sposób „najbliższy” uporządkowaniu wyznaczonemu przez tę zasadę. Dla nowych, uogólnionych zasad sprawiedliwości odsetki te są wysokie, a dla pewnych problemów podziału – wyższe od analogicznych odsetków dla pozostałych, klasycznych zasad sprawiedliwości. Wykażę ponadto, że zasady sprawiedliwości, obejmujące zarówno zasady klasyczne, jak i nowe, uogólnione, można uporządkować wzdłuż pewnego kontinuum: od radykalnych zasad egalitarnych do zasad konserwatywnych. Uzasadnieniem empirycznym będzie zdumiewająca regularność ujawniona przez odległości ocen osób badanych od ocen normatywnych wyznaczonych za pomocą różnych zasad sprawiedliwości.

Zasady sprawiedliwości, którymi będę się zajmował w tym artykule, zarówno klasyczne, jak i nowe, uogólnione, należą do kategorii takich zasad, których uzasadnienie odwołuje się do warunku bezstronności. Zakładają one możliwość międzyosobowego porównywania indywidualnych użyteczności związanych z podziałami oraz dopuszczają międzyosobową permutację tych użyteczności (tj. abstrahują od przypisania użyteczności poszczególnym uczestnikom podziału). Różnią się pod tym względem istotnie od zasad sprawiedliwości związanych z warunkiem braku zawiści i z warunkiem jednomyślności. Ponadto, są to zasady oceny sprawiedliwości podziałów dóbr. Wiele zasad sprawiedliwości ma inny charakter. Są one zasadami wyboru najbardziej sprawiedliwego podziału i nie pozwalają na uporządkowanie podziałów od najsprawiedliwszego do najmniej sprawiedliwego. Zasady oceny sprawiedliwości umożliwiają zarówno uporządkowanie podziałów, jak i wybór najbardziej sprawiedliwego podziału.

Nowe, uogólnione zasady oceny sprawiedliwości, proponowane w tym artykule, są nie tylko uogólnieniami klasycznych zasad Rawlsa i konserwatystów. Wiązą się one ściśle z uogólnionymi, rawlsowskimi i konserwatywnymi zasadami sprawiedliwego wyboru, które zaproponowaliśmy wspólnie z Piotrem Swistakiem w artykule opublikowanym w „*American Political Science Review*” w 1995 roku. Do ich określenia zostało bowiem zastosowane to samo podejście. Zasady oceny sprawiedliwości mogą, ale nie muszą, być zdefiniowane za pomocą uogólnionych zasad sprawiedliwego wyboru. Razem z nimi tworzą jednak pewną spójną konstrukcję teoretyczną.

Wykorzystywane w tym artykule dane empiryczne pochodzą z eksperymentu „Oceny i wybory”. Osoby badane proszono w nim m.in. o uporządkowanie podziałów dóbr od podziału najsprawiedliwszego do podziału najmniej sprawiedliwego w kilku sytuacjach podziału. Sądzę, że analiza zgodności ocen dokonywanych przez

ludzi z ocenami normatywnymi, wyznaczonymi za pomocą zasad sprawiedliwości, dostarcza rzetelniejsze dane niż bezpośrednie badanie preferencji ludzi wobec samych zasad sprawiedliwości, bądź badanie ich stosunku do własności, które zasady te powinny posiadać. Te same empiryczne oceny mogą być jednak zgodne z różnymi normatywnymi zasadami. Ustalenie, które z nich najlepiej opisują zachowania ludzi, wymaga dysponowania informacjami o ocenach dokonywanych w wielu różnych sytuacjach. Odrębnym i wymagającym innych danych problemem jest stwierdzenie, czy i w jakim stopniu ludzie świadomie stosują normatywne kryteria do oceny podziałów dóbr.

Rozpocznę od przedstawienia problemów, jakie rozwiązywały osoby badane w eksperymencie. Były to: agregacja zbioru preferencji indywidualnych w jedną preferencję społeczną oraz podział zbioru niepodzielnych, niejednorodnych dóbr. Ich opis ułatwi przypomnienie – w następnej części – klasycznych zasad oceny sprawiedliwości. W kolejnej, zasadniczej części artykułu, zostanie przedstawiona propozycja określenia nowych, uogólnionych, rawlowskich i konserwatywnych zasad oceny sprawiedliwości oraz zbadane zostaną ich własności. Następnie będą analizowane wyniki badania eksperymentalnego, w tym przede wszystkim zgodność ocen empirycznych w różnych sytuacjach z uogólnionymi zasadami oceny sprawiedliwości. Dalsza część artykułu będzie poświęcona wykazaniu, że oceny sprawiedliwości podziałów dóbr formułowane przez osoby badane, a dokładniej odległości między uporządkowaniami podziałów dóbr ze względu na stopień sprawiedliwości dokonanymi przez osoby badane a uporządkowaniem tych podziałów za pomocą różnych zasad sprawiedliwości, ujawniają istnienie normatywnego wymiaru, na którym można uporządkować same zasady sprawiedliwości: od radykalnych zasad egalitarnych do zasad konserwatywnych. W ostatniej części będzie pokazany związek między uogólnionymi, rawlowskimi i konserwatywnymi zasadami oceny sprawiedliwości i sprawiedliwego wyboru.

Eksperyment

Eksperyment pt. „Oceny i wybory” przeprowadziłem na przełomie lat 1987 i 1988². Było to złożone badanie dotyczące problematyki sprawiedliwości dystrybtywnej, umowy społecznej i demokracji (por. Lissowski 1993a, 1993b, 1994; Lissowski i Swistak 1995). Osobami badanymi byli studenci wszystkich uczelni w Warszawie, łącznie 144 osoby podzielone na 48 trzyosobowych grup eksperymentalnych.

Osobom badanym przedstawiono m.in. dwa typy problemów, które rozwiązywały występując w rolach zewnętrznych, bezstronnych arbitrów, a także w rolach uczestników podziału, bezpośrednio zainteresowanych wynikiem podziału³. Pierwszym

² Badanie przeprowadzono w ramach programu CPBP 08.15 „Struktura logiczna rozumowań niesformalizowanych”.

³ Osoby badane występujące w roli uczestników podziału podejmowały liczne decyzje indywidualne i grupowe (por. Lissowski 1994).

z nich było ustalanie werdyktu jury (tj. wyznaczanie preferencji społecznej), a drugim – podział spadku i podział żetonów (tj. podział zbioru niepodzielnych dóbr).

Ustalanie werdyktu jury

Pierwsze zadanie eksperymentalne polegało na ustaleniu zgodności różnych możliwych werdyktów jury z podanymi preferencjami jurorów. Mówiąc dokładniej, osobom badanym przedstawiono profil preferencji trzech jurorów, którzy mieli różne opinie w sprawie sposobu rozdziału nagród między trzech kandydatów do nagrody. Kandydaci do nagrody byli oznaczeni jedynie za pomocą liter: A, B i C, a preferencje jurorów również były przedstawione schematycznie. W pierwszym profilu preferencji jurorów, wspólnym dla wszystkich osób badanych, preferencje jurorów były następujące:

Juror Nr 1: **A B C**

Juror Nr 2: **A B C**

Juror Nr 3: **C A B**

Oznaczają one, że jurorzy Nr 1 i Nr 2 przedkładają kandydata **A** nad **B** i **B** nad **C**, natomiast juror Nr 3 przedkłada kandydata **C** nad **A** i **A** nad **B**. Osoby badane proszono o ocenę – na skali jedenastopunktowej – stopnia zgodności sześciu następujących werdyktów jury jako całości:

ABC ACB BAC BCA CAB CBA

z podanym profilem preferencji jurorów. Oceny stopnia zgodności umożliwiającą ustalenie dla każdej badanej osoby uporządkowania tych sześciu werdyktów jury od najbardziej zgodnego z podanym profilem preferencji jurorów (tj. *najsprawiedliwszego*) do najmniej zgodnego (tj. *najmniej sprawiedliwego*). Przed wykonywaniem tego zadania badane osoby wybierały najlepszy werdykt jury dla ośmiu przedstawionych im profili preferencji jurorów⁴.

W zamierzeniu problem ustalania werdyktu jury miał być wykorzystany do sprawdzenia, czy sposoby agregowania przez ludzi zbioru preferencji indywidualnych w jedną preferencję społeczną są zgodne z normatywnymi zasadami, które zostały nazwane przez K.J. Arrowa (1963) funkcjami społecznego dobrobytu. Próba wyjaśnienia wyborów preferencji społecznej, których dokonały osoby badane dla ośmiu profili preferencji jurorów, za pomocą tych normatywnych zasad zakończyła się niepowodzeniem (nie pozwoliły one wyjaśnić 81,4% empirycznych strategii stosowanych przez osoby badane i do 66,4% wyborów dokonanych przez nie dla poszczególnych profili). Niepowodzenie to oraz sugestia Tomiyamy i Sayeki, którzy przeprowadzili podobny eksperyment w Japonii, że „równość w traktowaniu wyborców [...] nie gwarantuje równości w odzwierciedleniu ich indywidualnych preferencji” (1982: 98) skłoniły nas (Lissowski i Swistak 1995) do przedstawienia problemu wyznaczania społecznej preferencji jako problemu sprawiedliwego podziału. W od-

⁴ Opis procedury eksperymentalnej w tej, wcześniejszej części eksperymentu zawiera apendyks wspomnianego już artykułu, w którym analiza tych danych stała się zachętą do sformułowania uogólnionych, rawlsowskich i konserwatywnych, zasad sprawiedliwego wyboru (Lissowski i Swistak 1995).

różnieniu od standardowych sytuacji podziału dóbr, w których uczestnicy podziału otrzymują różne udziały dzielonego dobra lub dóbr, w tym przypadku mamy do czynienia jedynie z różnicami stopnia satysfakcji z wyboru preferencji społecznej, który zależy od odległości między wybraną preferencją społeczną a preferencją indywidualną. Oczywiście użyteczność danej preferencji społecznej jest dla określonej osoby tym większa, im mniejsza jest odległość między jej preferencją indywidualną a daną preferencją społeczną. Przyjęcie miary Kemeny'ego-Snella (1962) jako miary odległości między preferencjami indywidualnymi i społecznymi⁵, która – jak wykazaliśmy – nie tylko spełnia warunki formalne, ale również posiada wszystkie niezbędne własności normatywne (Lissowski i Swistak 1995), zapewniło jednoznaczność reprezentacji problemu wyznaczania preferencji społecznej jako problemu podziału dóbr. Jednak próba wyjaśnienia wyborów dokonanych przez osoby badane za pomocą klasycznych zasad sprawiedliwości również zakończyła się niepowodzeniem (pozostawiły one niewyjaśnione 72,9% strategii empirycznych i do 40,0% wyborów dla poszczególnych profili). Dopiero sformułowanie nowych, uogólnionych, rawlowskich i konserwatywnych, zasad sprawiedliwego wyboru umożliwiło wyjaśnienie wyborów dokonanych przez osoby badane (zastosowanie tych zasad pozostawiło bez wyjaśnienia jedynie 19,6% strategii empirycznych i zaledwie do 8,5% wyborów dla poszczególnych profili). Ponadto, stosowane przez osoby badane strategie empiryczne (tj. wybory dokonane dla serii sytuacji konfliktowych) okazały się w zadziwiająco wysokim stopniu zgodne z dwoma normatywnymi wymiarami: rawlowskim i konserwatywnym.

Odległości Kemeny'ego-Snella między preferencjami jurorów w podanym wyżej, przykładowym, pierwszym profilu, a sześcioma werdyktami jury (tj. uporządkowaniami kandydatów do nagrody, wykluczającymi indyferencje między nimi) są następujące:

Werdykt jury	ABC	ACB	BAC	BCA	CAB	CBA
Juror Nr 1	0	2	2	4	4	6
Juror Nr 2	0	2	2	4	4	6
Juror Nr 3	4	2	6	4	0	2

⁵ Odległość Kemeny'ego-Snella między dwoma uporządkowaniami preferencyjnymi R_j i R_h tego samego zbioru alternatyw $X = \{x_1, \dots, x_m\}$ jest określona następująco:

$$d(R_j, R_h) = \frac{1}{2} \sum_{s=1}^m \sum_{t=1}^m |r_{st}^j - r_{st}^h|$$

gdzie

$$r_{st}^j \begin{cases} 1 & \text{gdy alternatywa } x_s \text{ w uporządkowaniu } R_j \text{ jest przedkładana nad alternatywę } x_t, \\ 0 & \text{gdy alternatywa } x_s \text{ i } x_t \text{ są w uporządkowaniu } R_j \text{ oceniane tak samo,} \\ -1 & \text{gdy alternatywa } x_t \text{ w uporządkowaniu } R_j \text{ jest przedkładana nad alternatywę } x_s, \end{cases}$$

i analogicznie są określone wartości r_{st}^h ze względu na uporządkowanie R_h .

Aby można było zastosować zasady sprawiedliwości do wyboru najlepszej preferencji społecznej trzeba przyjąć założenia, że użyteczności są malejącymi funkcjami odległości (w wersji kardynalnej – liniowymi, w wersji porządkowej – dowolnymi) oraz że funkcje użyteczności wszystkich jurorów są identyczne i w pełni międzyosobowo porównywalne. Uzasadnienie przyjęcia takich założeń zawiera cytowany już artykuł (Lissowski i Swistak 1995).

Oprócz opisanego wyżej, wspólnego dla wszystkich osób badanych, problemu ustalania werdyktu jury, rozwiązywali oni jeszcze drugi analogiczny problem, różniący się profilem preferencji jurorów. Dla każdej z czterech wersji eksperymentu był to inny profil.

	Wersja E.1	Wersja E.2	Wersja E.3	Wersja E.4
Juror Nr 1	ABC	ABC	ABC	ABC
Juror Nr 2	BCA	BCA	ABC	ABC
Juror Nr 3	ACB	BAC	BCA	CBA

Podział spadku i podział żetonów

Drugim typem problemu rozwiązywanego przez osoby badane był podział zbioru niepodzielnych, niejednorodnych dóbr. Do eksperymentu wybrano najprostszą, a zarazem teoretycznie interesującą sytuację – podział trzech niejednorodnych, niepodzielnych dóbr między trzy osoby. Każda osoba badana oceniała podziały dóbr możliwe w dwóch, formalnie równoważnych problemach podziału:

- 1) podziału spadku,
- 2) podziału żetonów.

Problem podziału spadku polegał na podziale trzech dóbr: **A** – mieszkania własnościowego, **B** – domku letniskowego z dużą działką i **C** – samochodu osobowego, dobrej zachodniej marki, między trzech synów spadkodawcy: Adama, Jana i Piotra. Podział ten musiał spełniać dodatkowy warunek, że każdy z synów otrzymuje dokładnie jedno z tych dóbr. Brak było informacji o różnicach uprawnień synów do dzielonych dóbr. Jediną informacją o synach były ich preferencje określone na zbiorze tych trzech dóbr.

Problem podziału żetonów polegał na podziale trzech kolorowych żetonów: **A** – czerwonego, **B** – zielonego i **C** – niebieskiego, między trzech członków grupy eksperymentalnej (Osoba Nr 1, Osoba Nr 2 i Osoba Nr 3). Od koloru otrzymanego żetonu zależała wysokość indywidualnej wypłaty, jaką otrzymywał uczestnik badania. Wypłaty te były równe: 1000 zł, 550 zł lub 100 zł⁶. Wypłaty były przypisane kolorom żetonów oddzielnie dla każdej osoby w grupie eksperymentalnej w taki sposób, aby preferencje osób Nr 1, Nr 2 i Nr 3 były (odpowiednio) takie same jak podane preferencje Jana, Adama i Piotra w problemie podziału spadku.

⁶ W tym czasie przeciętne wynagrodzenie miesięczne pracowników zatrudnionych w gospodarce społecznej wynosiło ok. 28,5 tys. zł.

Oba problemy podziału dóbr rozwiązywane przez osoby badane były więc formalnie równoważne. Odmienne sposoby ich przedstawiania na ogół skutecznie maskowały tę równoważność. Inny był stosunek badanej osoby do każdego z tych problemów. W przypadku podziału spadku osoba badana występowała w roli obserwatora, natomiast w przypadku podziału żetonów – w roli uczestnika podziału, bezpośrednio zainteresowanego jego wynikiem.

Eksperyment przeprowadzono w czterech wersjach różniących się profilami preferencji synów w problemie podziału spadku i w konsekwencji także profilami preferencji osób badanych – uczestników podziału żetonów. Były to następujące profile preferencji:

	Wersja E.1	Wersja E.2	Wersja E.3	Wersja E.4	
Adam	BCA	BCA	ABC	ABC	Osoba Nr 2
Jan	ACB	BAC	BCA	CBA	Osoba Nr 1
Piotr	ABC	ABC	ABC	ABC	Osoba Nr 3

W podanych wyżej uporządkowaniach preferencyjnych zbioru dóbr na pierwszym miejscu wymienione zostało dobro oceniane najwyżej, a na ostatnim – dobro oceniane najniżej. Jak widać, były to takie same (z dokładnością do uporządkowania osób) profile preferencji, jakie wykorzystano w problemie ustalania werdyktu jury⁷. Jednak konsekwencje tych preferencji są zupełnie inne.

Zakładając, że każda osoba otrzymuje dokładnie jedno z trzech dóbr, możliwe jest sześć podziałów dóbr. Oto one:

	Podziały dóbr						
	<i>d1</i>	<i>d2</i>	<i>d3</i>	<i>d4</i>	<i>d5</i>	<i>d6</i>	
Adam	A	A	B	B	C	C	Osoba Nr 2
Jan	B	C	A	C	A	B	Osoba Nr 1
Piotr	C	B	C	A	C	A	Osoba Nr 3

Osoby badane proszono m.in. o uporządkowanie tych podziałów od najsprawiedliwszego do najmniej sprawiedliwego. Można było przy tym uznać dwa lub więcej podziałów za jednakowo sprawiedliwe. Warto podkreślić, że same oceny stopnia sprawiedliwości podziałów dóbr nie miały praktycznych konsekwencji dla osób badanych, tzn. uzyskiwane wypłaty nie zależały od sposobu, w jaki oceniały one podziały dóbr.

⁷ Wyboru profili preferencji, spośród 10 możliwych w tej sytuacji typów profili, dokonano – ze względu na inny cel badania – na podstawie porównania szans otrzymania poszczególnych dóbr przez poszczególnych uczestników podziału w wyniku zastosowania dwóch probabilistycznych zasad sprawiedliwości dystrybtywnej: równych szans satysfakcji i równych szans wyboru (por. Lissowski 1993a).

Oceny podziałów dóbr dokonane przez osoby badane, występujące w rolach zewnętrznych, bezstronnych arbitrów, bądź też uczestników podziału w opisanych wyżej sytuacjach, będą porównane z ocenami normatywnymi tych podziałów wyznaczonymi za pomocą zarówno klasycznych, jak i uogólnionych zasad sprawiedliwości.

Klasyczne zasady oceny sprawiedliwości

Klasyczne zasady oceny sprawiedliwości podziałów dóbr wyznaczają uporządkowanie podziałów dóbr na podstawie użyteczności tych podziałów dla uczestników podziału. Na ogół użyteczności te są tzw. użytecznościami osobistymi, tj. zależnymi jedynie od konsekwencji podziału dla danej osoby, bez względu na konsekwencje podziału dla pozostałych uczestników podziału⁸.

Wszystkie zasady sprawiedliwości wymagają przyjęcia pewnych założeń na temat pomiaru indywidualnych ocen podziałów dóbr (porządkowego lub interwałowego) i możliwości ich międzyosobowego porównywania. Będziemy zakładali tutaj, że indywidualne użyteczności podziałów dóbr są w pełni międzyosobowo porównywalne.

Rozważymy dla ilustracji opisany wcześniej problem ustalania werdyktu jury, w którym preferencje jurorów są takie, jak w profilu wspólnym dla wszystkich wersji eksperymentu. Założymy, że użyteczność danego werdyktu jury dla każdego jurora jest wyrazem jego satysfakcji z ustalenia takiego właśnie werdyktu jury. Założymy, że satysfakcja ta jest tym większa, im mniejsza jest odległość między preferencją indywidualną jurora a danym werdyktem jury. Dokładniej mówiąc, założymy, że funkcje użyteczności poszczególnych jurorów są jednakowe, a ponadto, że są one malejącymi, liniowymi funkcjami podanych wyżej odległości Kemenyego-Snella między preferencjami jurorów a werdyktami jury⁹. Przyjmijmy dla uproszczenia, że użyteczności te są najprostszymi funkcjami odległości, tj. $u(d) = 6 - d$. Wektory użyteczności jurorów związane z sześcioma werdyktami są więc następujące:

$$\begin{array}{lll} \mathbf{u}_{ABC}=[6,6,2], & \mathbf{u}_{ACB}=[4,4,4], & \mathbf{u}_{BAC}=[4,4,0], \\ \mathbf{u}_{BCA}=[2,2,2], & \mathbf{u}_{CAB}=[2,2,6], & \mathbf{u}_{CBA}=[0,0,4]. \end{array}$$

Większość zasad sprawiedliwości spełnia warunek bezstronności. Oznacza to, że dopuszczają one międzyosobową permutację użyteczności, a więc traktują jako równoważne takie podziały, które różnią się tylko sposobem przypisania użyteczności poszczególnym uczestnikom podziału. Przyjmując ten warunek można więc

⁸ Podstawą konstruowania pewnych zasad sprawiedliwości, na przykład zasad związanych z warunkiem braku zawiści czy też zasady Suppesa, są tzw. rozszerzone funkcje użyteczności. Koncepcje takich ocen, stanowiących wynik wczuwania się w sytuację innych osób (*extended sympathy*) sformułował K.J. Arrow (1963: 114–115), a zastosowali ją jako podstawę formułowania ocen społecznych: P. Suppes (1966), A.K. Sen (1970) i inni.

⁹ Uzasadnienie przyjęcia tych założeń zawiera cytowany artykuł (Lissowski i Swistak 1995).

zamiast oryginalnych wektorów użyteczności rozważać jedynie wektory użyteczności uporządkowanych w sposób niemalejący, tj. od najmniejszej użyteczności do największej. Wektory uporządkowanych użyteczności będą zapisywał bez wyróżniania ich kursywą. Poniżej zapisane są wektory uporządkowanych użyteczności równoważne w tym sensie zapisanym wyżej wektorom nieuporządkowanych użyteczności.

$$\begin{array}{lll} \mathbf{u}_{ABC}=[2,6,6], & \mathbf{u}_{ACB}=[4,4,4], & \mathbf{u}_{BAC}=[0,4,4], \\ \mathbf{u}_{BCA}=[2,2,2], & \mathbf{u}_{CAB}=[2,2,6], & \mathbf{u}_{CBA}=[0,0,4]. \end{array}$$

Zasady sprawiedliwości na ogół zastępują wektor indywidualnych użyteczności wartością jednego wskaźnika (lub kilku wskaźników) i ze względu na wartości tego wskaźnika (lub tych wskaźników) porządkują podziały od najsprawiedliwszego do najmniej sprawiedliwego.

Zasada oceny sprawiedliwości musi nie tylko umożliwiać uporządkowanie podziałów dóbr, lecz sposób tego uporządkowania musi posiadać normatywne uzasadnienie. Zasady sprawiedliwości są na ogół definiowane za pomocą relacji binarnej „bardziej sprawiedliwy niż” określonej na zbiorze podziałów dóbr. Przypomnę w sposób nieformalny, jak klasyczne zasady sprawiedliwości określają tę relację sprawiedliwości.

Pierwsze trzy klasyczne zasady sprawiedliwości, które przedstawię, zakładają mocny, interwałowy sposób pomiaru użyteczności.

Zasada utilitarystów (U) porządkuje podziały dóbr ze względu na sumę indywidualnych użyteczności i wybiera jako najsprawiedliwszy taki podział, który maksymalizuje tę sumę. Zgodnie z zasadą utilitarystów najsprawiedliwszym werdyktem jury wśród opisanych wyżej jest werdykt **ABC**. Uporządkowanie zgodne z zasadą utilitarystów jest następujące:

$$\left. \begin{array}{l} \mathbf{u}_{ABC} = [2,6,6] \\ \mathbf{u}_{ACB} = [4,4,4] \\ \mathbf{u}_{CAB} = [2,2,6] \\ \mathbf{u}_{BAC} = [0,4,4] \\ \mathbf{u}_{BCA} = [2,2,2] \\ \mathbf{u}_{CBA} = [0,0,4] \end{array} \right\}$$

Zasada radykalnych egalitarystów (RE) porządkuje podziały dóbr ze względu na wariancję indywidualnych użyteczności. Minimalną wariancję, równą 0, mają użyteczności związane z werdyktami: **ACB** i **BCA**. Werdykty **ACB** i **BCA** są jednakowo sprawiedliwe w sensie tej zasady, a zarazem sprawiedliwsze od pozostałych, które mają również jednakowe wariancje użyteczności. Uporządkowanie zgodne z zasadą **RE** jest następujące:

$$\left| \begin{array}{l} \mathbf{u}_{ACB} = [4,4,4] \quad -\mathbf{u}_{BCA} = [2,2,2] \\ \mathbf{u}_{ABC} = [2,2,6] \quad -\mathbf{u}_{CAB} = [2,2,6] \quad -\mathbf{u}_{BAC} = [0,4,4] \quad -\mathbf{u}_{CBA} = [0,0,4] \end{array} \right.$$

W sytuacji, gdy występują jednakowo sprawiedliwe podziały, można rozważać bardziej „wymagającą” zasadę egalitarną.

Zasada egalitarystów (E) również porządkuje podziały dóbr ze względu na wariancję indywidualnych użyteczności, ale w przypadku równych wariancji wybiera jako bardziej sprawiedliwy ten podział, dla którego większa jest suma indywidualnych użyteczności. Zasada ta wyznacza następujące uporządkowanie:

$$\left. \begin{array}{l} \mathbf{u}_{ACB} = [4,4,4] \\ \mathbf{u}_{BCA} = [2,2,2] \\ \mathbf{u}_{ABC} = [2,6,6] \\ \mathbf{u}_{CAB} = [2,2,6] \\ \mathbf{u}_{BAC} = [0,4,4] \\ \mathbf{u}_{CBA} = [0,0,4] \end{array} \right\}$$

Pozostałe zasady sprawiedliwości, które przedstawię, wymagają słabszego założenia o pomiarze użyteczności, tzn. zakładają jedynie porządkowy poziom pomiaru.

Zasada maksimumu Rawlsa (MR) porządkuje podziały dóbr ze względu na poziom użyteczności osoby znajdującej się w najmniej korzystnej sytuacji. W naszym przypadku osobą taką jest juror, którego indywidualna preferencja najbardziej różni się od danego werdyktu jury, a więc jego użyteczność jest najmniejsza. Uporządkowanie zbioru werdyktów ze względu na tę zasadę jest więc następujące:

$$\left| \begin{array}{l} \mathbf{u}_{ACB} = [4,4,4] \\ \mathbf{u}_{ABC} = [2,6,6] - \mathbf{u}_{BCA} = [2,2,2] - \mathbf{u}_{CAB} = [2,2,6] \\ \mathbf{u}_{BAC} = [0,4,4] - \mathbf{u}_{CBA} = [0,0,4] \end{array} \right.$$

Porównując werdykty **ABC**, **BCA** i **CAB**, dla których oceny osób znajdujących się w najmniej korzystnej sytuacji są jednakowe, można jednak stwierdzić, że w pewnym sensie werdykt **ABC** jest z nich najlepszy, a werdykt **BCA** – najgorszy. Uwzględni to następująca zasada, która jest leksykograficznym rozszerzeniem zasady **MR** w sytuacji, gdy w przypadku dwóch lub większej liczby podziałów dóbr użyteczności osób znajdujących się w najmniej korzystnej sytuacji są jednakowe.

Zasada leksyminu Rawlsa (LR) nakazuje w tej sytuacji maksymalizowanie użyteczności drugiej z kolei osoby znajdującej się w najmniej korzystnej sytuacji, a jeżeli te również są jednakowe, to maksymalizowanie użyteczności trzeciej z kolei osoby znajdującej się w najmniej korzystnej sytuacji itd. Uporządkowanie zbioru werdyktów według tej zasady jest następujące:

$$\left. \begin{array}{l} \mathbf{u}_{ACB} = [4,4,4] \\ \mathbf{u}_{ABC} = [2,6,6] \\ \mathbf{u}_{CAB} = [2,2,6] \\ \mathbf{u}_{BCA} = [2,2,2] \\ \mathbf{u}_{BAC} = [0,4,4] \\ \mathbf{u}_{CBA} = [0,0,4] \end{array} \right\}$$

Zasady sprawiedliwości Rawlsa są określone ze względu na użyteczności osób znajdujących się w najmniej korzystnej sytuacji. Naturalne jest rozważenie analogicznych zasad określonych ze względu na użyteczności osób znajdujących się w najbardziej korzystnej sytuacji. Zasady te reprezentują konserwatywne postawy wobec sprawiedliwości.

Zasada maksimumu konserwatystów (MC) porządkuje podziały dóbr ze względu na poziom użyteczności osoby znajdującej się w najbardziej korzystnej sytuacji. W naszym przypadku osobą taką jest juror, którego indywidualna preferencja najmniej różni się od danego werdyktu jury, a więc jego użyteczność jest największa. Uporządkowanie zbioru werdyktów ze względu na tę zasadę jest więc następujące:

$$\begin{aligned} \mathbf{u}_{ABC} &= [2,2,6] - \mathbf{u}_{CAB} = [2,2,6] \\ \mathbf{u}_{ACB} &= [4,4,4] - \mathbf{u}_{BAC} = [0,4,4] - \mathbf{u}_{CBA} = [0,0,4] \\ \mathbf{u}_{BCA} &= [2,2,2] \end{aligned}$$

W sytuacji, gdy dla dwóch lub większej liczby podziałów dóbr użyteczności osób znajdujących się w najbardziej korzystnej sytuacji są jednakowe, takie samo rozumowanie, które prowadziło do leksykograficznego rozszerzenia maksyminu Rawlsa, prowadzi w tym przypadku do leksykograficznego rozszerzenia zasady konserwatystów.

Zasada leksymaksu konserwatystów (LC) nakazuje w tej sytuacji maksymalizowanie użyteczności drugiej z kolei osoby znajdującej się w najbardziej korzystnej sytuacji, a jeżeli te również są jednakowe, to maksymalizowanie użyteczności trzeciej z kolei osoby znajdującej się w najbardziej korzystnej sytuacji itd. Wyznacza ona następujące uporządkowanie werdyktów:

$$\begin{aligned} \mathbf{u}_{ABC} &= [2,6,6] \\ \mathbf{u}_{CAB} &= [2,2,6] \\ \mathbf{u}_{ACB} &= [4,4,4] \\ \mathbf{u}_{BAC} &= [0,4,4] \\ \mathbf{u}_{CBA} &= [0,0,4] \\ \mathbf{u}_{BCA} &= [2,2,2] \end{aligned}$$

Uogólnione rawlowskie i konserwatywne zasady oceny sprawiedliwości

Analiza wyborów werdyktu jury dokonywanych przez osoby badane w tym samym eksperymencie dla ośmiu profili preferencji jurorów, którą przeprowadziliśmy wspólnie z Piotrem Swistakiem (Lissowski i Swistak 1995) wykazała, że wybory te są często zgodne z proponowanymi przez nas uogólnionymi rawlowskimi i konserwatywnymi zasadami wyboru. Ich istota polega na ograniczeniu zainteresowania – przy porównywaniu podziałów dla dokonania wyboru – do k osób znajdujących się w wyniku podziału bądź w najmniej korzystnej sytuacji bądź też najbardziej korzystnej sytuacji. W klasycznych zasadach Rawlsa i konserwatystów bierze się pod uwagę bądź tylko oceny jednej osoby znajdującej się odpowiednio w najmniej lub w najbardziej korzystnej sytuacji (**MR** i **MC**) lub też wszystkich osób (**LR** i **LC**). Sugeruje to naturalną możliwość rozszerzenia rawlowskich i konserwatywnych zasad oceny sprawiedliwości podziałów lub innych alternatyw społecznych przez ograniczenie podstawy do formułowania tych ocen do sytuacji k osób. Proponowane tu nowe zasady oceny sprawiedliwości będą w istocie ograniczeniami leksykograficznych wersji zasad Rawlsa i konserwatystów do k składowych.

Dla uproszczenia, relacje „bardziej sprawiedliwy niż”, wyznaczające uogólnione zasady oceny sprawiedliwości k -tego stopnia Rawlsa i konserwatystów, będą określone na zbiorze wektorów uporządkowanych użyteczności.

Uogólniona relacja „bardziej sprawiedliwy niż” Rawlsa k -tego stopnia $>_{GRK}$:

Niech $\mathbf{u}=(u_1, \dots, u_n)$, $\mathbf{u}^*=(u_1^*, \dots, u_n^*)$ będą dowolnymi wektorami uporządkowanych użyteczności, $\mathbf{u}, \mathbf{u}^* \in \Delta$.

$$\mathbf{u} >_{GRK} \mathbf{u}^* \leftrightarrow \{(u_t > u_t^*) \text{ lub } [(u_1 = u_1^*) \text{ i } (u_2 > u_2^*)] \text{ lub } \text{ lub } [(u_1 = u_1^*) \text{ i } (u_2 = u_2^*) \text{ i } (u_3 > u_3^*)] \text{ lub } \dots \text{ lub } \text{ lub } [(u_t = u_t^*) \text{ dla } t=1,2,\dots,k-1 \text{ i } (u_k > u_k^*)]\}.$$

Zgodnie z tą relacją wektor uporządkowanych użyteczności $\mathbf{u}$ jest bardziej sprawiedliwy niż wektor uporządkowanych użyteczności $\mathbf{u}^*$ wtedy, gdy ze względu na k pierwszych składowych uporządkowanych od 1 do k wektor użyteczności $\mathbf{u}$ zajmuje w leksykograficznym porządku wyższą pozycję od wektora $\mathbf{u}^*$.

Można również, w standardowy sposób, określić dwie inne relacje sprawiedliwości Rawlsa k -tego stopnia: relację $\geq_{\text{GRk}}$ (tj. relację „niemniej sprawiedliwy niż”) i relację $\approx_{\text{GRk}}$ (tj. „tak samo sprawiedliwy jak”).

$$\begin{aligned} \mathbf{u} \geq_{\text{GRk}} \mathbf{u}^* &\leftrightarrow \sim(\mathbf{u}^* >_{\text{GRk}} \mathbf{u}), \\ \mathbf{u} \approx_{\text{GRk}} \mathbf{u}^* &\leftrightarrow [(\mathbf{u} \geq_{\text{GRk}} \mathbf{u}^*) \text{ i } (\mathbf{u}^* \geq_{\text{GRk}} \mathbf{u})]. \end{aligned}$$

W rozważanym wyżej przykładzie ustalania werdyktu jury, nową zasadą sprawiedliwości jest **uogólniona zasada sprawiedliwości Rawlsa drugiego stopnia (GR2)**. Wyznacza ona następujące uporządkowanie:

$$\left. \begin{aligned} \mathbf{u}_{\text{BCA}} &= [2,2,2] \\ \mathbf{u}_{\text{ACB}} &= [4,4,4] \\ \mathbf{u}_{\text{ABC}} &= [2,6,6] \\ -\mathbf{u}_{\text{CAB}} &= [2,2,6] \\ \mathbf{u}_{\text{BAC}} &= [0,4,4] \\ \mathbf{u}_{\text{CBA}} &= [0,0,4] \end{aligned} \right\}$$

Analogicznie można zdefiniować uogólnione relacje sprawiedliwości konserwatystów.

Uogólniona relacja „bardziej sprawiedliwy niż” konserwatystów k -tego stopnia $>_{\text{GCK}^*}$

Niech $\mathbf{u} = (u_1, \dots, u_n)$, $\mathbf{u}^* = (u_1^*, \dots, u_n^*)$ będą dowolnymi wektorami uporządkowanych użyteczności, $\mathbf{u}, \mathbf{u}^* \in \Delta$.

$$\begin{aligned} \mathbf{u} >_{\text{GCK}} \mathbf{u}^* &\leftrightarrow \{ (u_n > u_n^*) \text{ lub } [(u_n = u_n^*) \text{ i } (u_{n-1} > u_{n-1}^*)] \text{ lub} \\ &\text{lub } [(u_n = u_n^*) \text{ i } (u_{n-1} = u_{n-1}^*) \text{ i } (u_{n-2} > u_{n-2}^*)] \text{ lub } \dots \text{ lub} \\ &\text{lub } [(u_t = u_t^*) \text{ dla } t = n, n-1, \dots, n-k+1 \text{ i } (u_{n-k} > u_{n-k}^*)] \}. \end{aligned}$$

Zgodnie z tą relacją wektor uporządkowanych użyteczności $\mathbf{u}$ jest bardziej sprawiedliwy niż wektor uporządkowanych użyteczności $\mathbf{u}^*$ wtedy, gdy ze względu na k ostatnich składowych uporządkowanych od n do $n-k$ wektor użyteczności $\mathbf{u}$ zajmuje w leksykograficznym porządku wyższą pozycję od wektora $\mathbf{u}^*$.

Podobnie, w standardowy sposób, można określić dwie inne relacje sprawiedliwości konserwatystów k -tego stopnia: relację $\geq_{\text{GCK}}$ (tj. relację „nie mniej sprawiedliwy niż”) i relację $\approx_{\text{GCK}}$ (tj. „tak samo sprawiedliwy jak”).

$$\begin{aligned} \mathbf{u} \geq_{\text{GCK}} \mathbf{u}^* &\leftrightarrow \sim(\mathbf{u}^* >_{\text{GCK}} \mathbf{u}), \\ \mathbf{u} \approx_{\text{GCK}} \mathbf{u}^* &\leftrightarrow [(\mathbf{u} \geq_{\text{GCK}} \mathbf{u}^*) \text{ i } (\mathbf{u}^* \geq_{\text{GCK}} \mathbf{u})]. \end{aligned}$$

W rozważanym wyżej przykładzie ustalania werdyktu jury, nową zasadą sprawiedliwości jest **uogólniona zasada sprawiedliwości konserwatystów drugiego stopnia (GC2)**. Wyznacza ona następujące uporządkowanie:

$$\left. \begin{aligned} \mathbf{u}_{\text{ABC}} &= [2,6,6] \\ \mathbf{u}_{\text{CAB}} &= [2,2,6] \\ \mathbf{u}_{\text{ACB}} &= [4,4,4] \\ -\mathbf{u}_{\text{BAC}} &= [0,4,4] \\ \mathbf{u}_{\text{CBA}} &= [0,0,4] \\ \mathbf{u}_{\text{BCA}} &= [2,2,2] \end{aligned} \right\}$$

Z powyższych definicji wynikają wprost następujące, oczywiste fakty.

1. *Uogólnione relacje sprawiedliwości Rawlsa i konserwatystów spełniają warunki niezbędne dla relacji porządkujących.*

Relacje sprawiedliwości $\geq_{GRk}$, $>_{GRk}$, $\geq_{GCK}$ i $>_{GCK}$ są relacjami przechodnimi, a ponadto relacje $>_{GRk}$, $>_{GCK}$ są antyzwrotne, zaś relacje $\geq_{GRk}$ i $\geq_{GCK}$ są relacjami spójnymi.

2. *Wraz ze zwiększaniem się k oceny porównawcze podziałów dóbr stają się coraz wyraźniejsze, tzn. podziały, które wcześniej (tj. dla mniejszego k) były uważane za tak samo sprawiedliwe, mogą zostać uznane za różne pod tym względem.*

- a. Dla dowolnych $u, u^* \in \Delta^*$, jeżeli $u >_{GRk} u^*$ lub $u \geq_{GRk} u^*$, to $u \geq_{GRi} u^*$ dla $i = 1, 2, \dots, k$.
  - b. Dla dowolnych $u, u^* \in \Delta$, jeżeli $u >_{GCK} u^*$ lub $u \geq_{GCK} u^*$, to $u \geq_{GCI} u^*$ dla $i = 1, 2, \dots, k$.
3. *Uogólnione zasady oceny sprawiedliwości wymagają jedynie porządkowego pomiaru użyteczności indywidualnych i możliwości międzyosobowego porównywania poziomów użyteczności.*

Niech f oznacza dowolną funkcję ściśle rosnącą, zaś $f(\mathbf{u}) = [f(u_1), \dots, f(u_n)]$ i $f(\mathbf{u}^*) = [f(u_1^*), \dots, f(u_n^*)]$. Wówczas dla dowolnych $\mathbf{u}, \mathbf{u}^* \in \Delta$:

- a. $u >_{GRk} u^* \leftrightarrow f(\mathbf{u}) >_{GRk} f(\mathbf{u}^*)$,
- b. $u >_{GCK} u^* \leftrightarrow f(\mathbf{u}) >_{GCK} f(\mathbf{u}^*)$.

Relacje „bardziej sprawiedliwy niż” Rawlsa i konserwatystów k -tego stopnia są niezmiennicze ze względu na takie samo, ściśle rosnące przekształcenie użyteczności wszystkich osób.

4. *Uogólnienie zasad sprawiedliwości Rawlsa i konserwatystów jest w pełni zgodne z intencjami twórców uogólnianych koncepcji, sprawiedliwości.*

- a. Uporządkowanie wektorów według relacji $\geq_{GR1}$ jest identyczne z uporządkowaniem podziałów, które reprezentują, według zasady maksimum Rawlsa (**MR**), natomiast uporządkowanie według relacji $\geq_{GRn}$ – z uporządkowaniem według zasady leksyminu Rawlsa (**LR**).
- b. Uporządkowanie wektorów według relacji $\geq_{GCI}$ jest identyczne z uporządkowaniem podziałów, które reprezentują, według zasady maksimum konserwatystów (**MC**), natomiast uporządkowanie według relacji $\geq_{Gcn}$ – z uporządkowaniem według zasady leksyminu konserwatystów (**LC**).

Empiryczne uzasadnienie uogólnienia zasad sprawiedliwości

Opis tej części eksperymentu, która będzie wykorzystana w artykule, został przedstawiony wcześniej. Osoby badane oceniały możliwe rozwiązania dwóch typów problemów: wyznaczania preferencji społecznej (tj. dwóch problemów ustalania werdyktu jury: pierwszego, wspólnego dla wszystkich i drugiego, różniącego się profilem preferencji jurorów, odmiennym w każdej z czterech wersji eksperymentu) i problemu podziału zbioru niepodzielnych dóbr (tj. podziału spadku i podziału żetonów, przy czym dla każdej z czterech wersji eksperymentu inne były profile preferencji uczestników podziału).

Dla problemów ustalania werdyktu jury osoby badane określały na skali jedena-stopunktowej stopień zgodności sześciu werdyktów jury z podanym profilem pre-

ferencji jurorów. Ponieważ dwie krańcowe oceny na tej skali, odpowiadające „pełnej zgodności” i „kompletnej niezgodności” nie zostały wykorzystane przez żadną z badanych osób, dysponujemy ocenami zgodności na skali dziewięciopunktowej (przeskalowanej na wartości od 0 do 8 punktów, przy czym wyższa ocena oznacza większy stopień zgodności). Na podstawie tych ocen, dla każdej badanej osoby ustalono uporządkowanie sześciu potencjalnych, ostatecznych werdyktów jury, od

Tabela 1. Charakterystyka werdyktów jury w pierwszym problemie ustalania werdyktu jury. Odległości od preferencji jurorów, normatywne uporządkowania oraz dokonane przez osoby badane oceny zgodności tych werdyktów z preferencjami jurorów

Profil preferencji jurorów:	J1: ABC	Werdykt jury					
	J2: ABC	ABC	ACB	BAC	BCA	CAB	CBA
J3: CAB							
Odległości ^a werdyktów jury od preferencji jurorów							
Juror Nr 1	0	2	2	4	4	6	
Juror Nr 2	0	2	2	4	4	6	
Juror Nr 3	4	2	6	4	0	2	
Rangi werdyktów jury w uporządkowaniach według zasady sprawiedliwości ^b							
GC1=MC	5,5	3	3	1	5,5	3	
GC2	6	3,5	3,5	1	5	2	
GC3=LC	6	4	3	1	5	2	
U	6	5	3	2	4	1	
GR3=LR	5	6	2	3	4	1	
GR2	5	6	2	3,5	3,5	1	
GR1=MR	4	6	1,5	4	4	1,5	
E	4	6	2	5	3	1	
RE	2,5	5,5	2,5	5,5	2,5	2,5	
Empiryczne oceny werdyktów jury ze względu na zgodność z preferencjami jurorów							
średnie oceny zgodności ^c	7,35	4,34	2,84	1,27	2,40	1,29	
medialny rang w uporządkowaniach indywidualnych	6,0	4,5	3,5	2,0	3,0	2,0	

^a odległości Kemeny’ego-Snella

^b Zasady sprawiedliwości: **RE** – zasada radykalnych egalitarystów, **E** – zasada egalitarystów, **GR1=MR** – uogólniona zasada Rawlsa GR1 (równoważna zasadzie maksimumu Rawlsa), **GR2** – uogólniona zasada Rawlsa GR2, **GR3=LR** – uogólniona zasada Rawlsa GR3 (równoważna zasadzie leksyminu Rawlsa), **U** – zasada utilitarystów, **GC3=LC** – uogólniona zasada konserwatystów GC3 (równoważna zasadzie leksymaksu konserwatystów), **GC2** – uogólniona zasada konserwatystów GC2, **GC1=MC** – uogólniona zasada konserwatystów GC1 (równoważna zasadzie maksimumu konserwatystów).

^c ocena na skali od 0 do 8

najbardziej zgodnego z profilem (a więc najsprawiedliwszego) do najmniej zgodnego (a więc najmniej sprawiedliwego). Dla problemów podziału spadku i podziału żetonów osoby badane wprost proszono o uporządkowanie sześciu podziałów od najsprawiedliwszego do najmniej sprawiedliwego. Te empiryczne oceny zostaną porównane z ocenami normatywnymi, wyznaczonymi za pomocą różnych zasad sprawiedliwości.

Tabela 1 zawiera informacje o profilu preferencji jurorów w pierwszym problemie ustalania werdyktu jury, o odległościach między preferencjami trzech jurorów a potencjalnymi werdyktami jury i o rangach poszczególnych werdyktów jury w normatywnych uporządkowaniach, wyznaczonych za pomocą dziewięciu zasad sprawiedliwości (wyższa ranga przypisana jest werdyktowi sprawiedliwszemu według danej zasady). Podane są w niej również średnie oceny zgodności danego werdyktu jury z preferencjami trzech jurorów i mediany rang poszczególnych werdyktów jury w ocenach badanych osób.

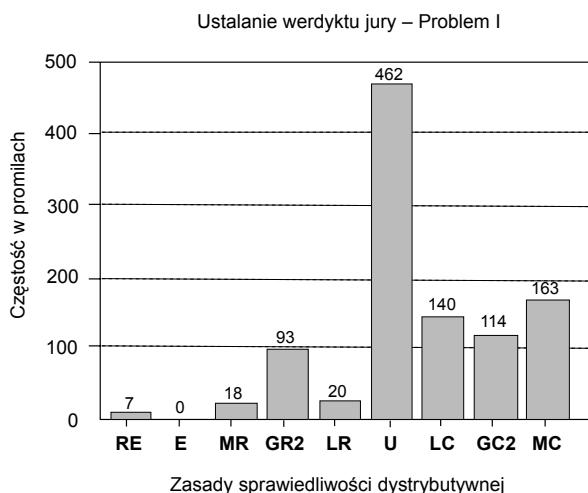
Na Rysunku 1 przedstawione są hipotetyczne odsetki osób badanych, które wybrałyby daną zasadę sprawiedliwości w pierwszym problemie ustalania werdyktu jury, wspólnym dla wszystkich badanych osób. Rysunek ten zawiera także analogiczne, hipotetyczne odsetki dla trzech pozostałych problemów, w podziale na cztery wersje eksperymentu, różniące się profilami preferencji. Są to odsetki hipotetyczne, gdyż osoby badane nie wybierały zasady sprawiedliwości, a jedynie oceniały alternatywy społeczne (werdykty jury lub podziały dóbr). Przyjęto, że osoba wybrałaby tę zasadę sprawiedliwości, która jest najbliższa jej ocenie alternatyw. Ustalenie, która zasada sprawiedliwości jest najbliższa ocenom osoby badanej, wymagało zastosowania pewnej miary odległości. Wykorzystano do tego celu miarę odległości Kemeny'ego-Snella między uporządkowaniami alternatyw wyznaczonymi za pomocą zasad sprawiedliwości i uporządkowaniem ustalonym na podstawie ocen osoby badanej. Ponadto, ponieważ najmniejsze odległości od kilku zasad sprawiedliwości mogą być i bywają jednakowe¹⁰, założono, że osoba badana wybrałaby najsprawiedliwszą zasadę losowo spośród tych zasad, które porządkują alternatywy w sposób najbliższy uporządkowaniu ustalonym na podstawie jej ocen.

Różnice między sytuacjami, wynikające z różnic profili użyteczności, mają konsekwencje dla ocen sprawiedliwości dokonywanych przez osoby badane. Mają one również konsekwencje dla normatywnych ocen sprawiedliwości. Łatwo można wskazać takie profile użyteczności, dla których różne alternatywy (kilka lub nawet wszystkie) oceniane są jednakowo przez określoną zasadę sprawiedliwości oraz takie, dla których uporządkowania alternatyw wyznaczone za pomocą różnych zasad (kilku lub nawet wszystkich) są identyczne. W pierwszej sytuacji uwzględnionej w eksperymencie, tj. w pierwszym problemie ustalania werdyktu jury, każda zasada sprawiedliwości inaczej porządkuje werdykty jury (por. Tabela 1). W połowie pozostałych sytuacji badanych w poszczególnych wersjach eksperymentu, uporządkowania wyznaczo-

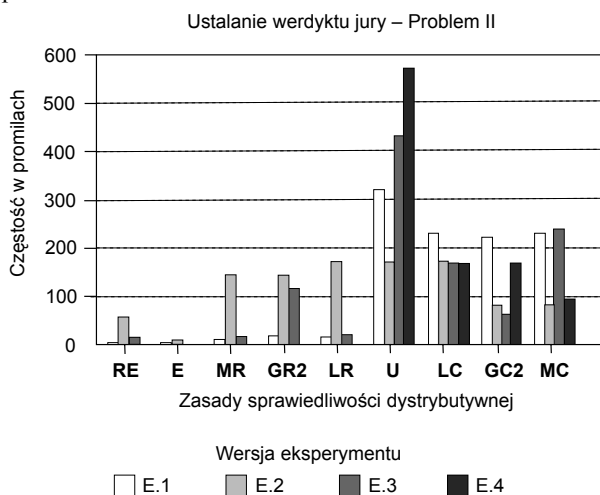
¹⁰ Dla pierwszego problemu ustalania werdyktu jury średnia liczba „najbliższych” zasad wynosi 1,31, dla drugiego – 1,75, dla problemu podziału spadku aż 2,46, zaś dla problemu podziału żetonów – 1,73.

ne przez różne zasady sprawiedliwości bywają takie same. Ma to odzwierciedlenie w identycznych odległościach między ocenami sprawiedliwości formułowanymi przez osoby badane i ustalonymi przez zasady sprawiedliwości. Jest to widoczne, gdy porównuje się średnie odległości ocen osób badanych od zasad sprawiedliwości (por. Tabela 2). Dla tych sytuacji zwłaszcza, chociaż nie tylko dla nich, przedstawione na Rysunku 1 hipotetyczne odsetki osób badanych, które wybrałyby daną zasadę sprawiedliwości, są niższe od odsetków osób, dla których dana zasada jest najbliższa.

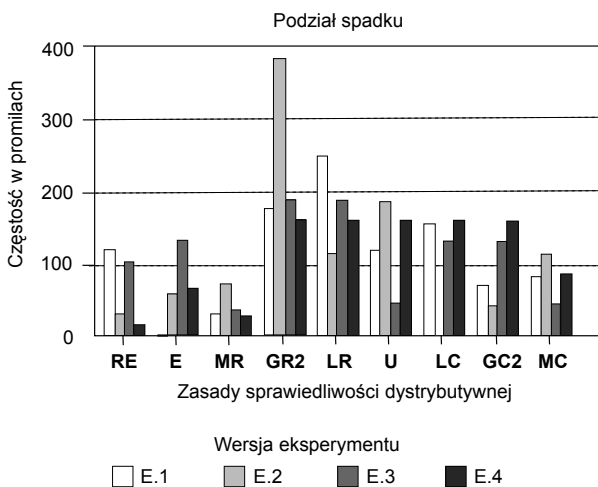
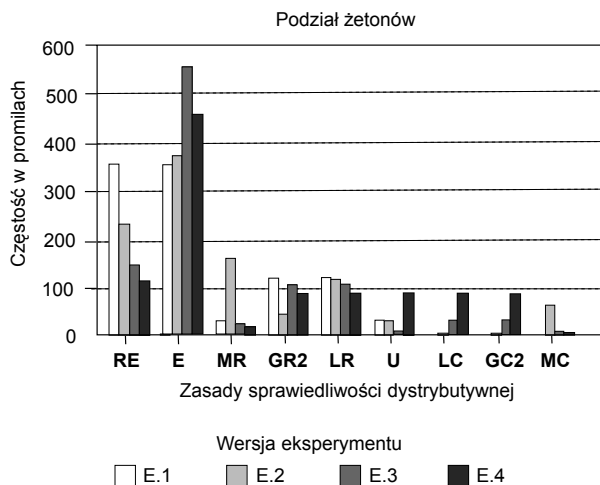
Rysunek 1a. Hipotetyczne częstości badanych osób w %, które wybrałyby daną zasadę sprawiedliwości

Rysunek 1b. Hipotetyczne częstości badanych osób w %, który wybrałyby daną zasadę sprawiedliwości

Rysunek 1c. Hipotetyczne częstości badanych osób w %, które wybrałyby daną zasadę sprawiedliwości**Rysunek 1d.** Hipotetyczne częstości badanych osób w %, które wybrałyby daną zasadę sprawiedliwości

Dla dwóch problemów ustalania werdyktu jury, które oceniały badane osoby, rozkłady hipotetycznych wyborów zasady sprawiedliwości są podobne, chociaż występują różnice wynikające z różnic profili preferencji jurorów w Problemie II. Znacznie większe są natomiast różnice hipotetycznych wyborów zasady sprawiedliwości w dwóch problemach podziału zbioru niepodzielnych dóbr: podziału spadku i po-

działu żetonów. Jak pamiętamy, oba problemy są formalnie równoważne, tzn. profile preferencji uczestników podziału są dla obu problemów identyczne. Różnice ocen sprawiedliwości można więc przypisać różnicom roli, w jakiej występowały osoby badane: zewnętrznego, bezstronnego obserwatora (w przypadku podziału spadku) i uczestnika podziału (w problemie podziału żetonów). W pierwszym przypadku dominującą zasadą sprawiedliwości jest nowa, uogólniona zasada sprawiedliwości Rawlsa drugiego stopnia (**GR2**), a następnie – klasyczna zasada leksykograficznego maksimum Rawlsa (**LR**). W drugim problemie dominują obie zasady egalitarne, przede wszystkim zasada egalitarystów (**E**), a następnie zasada radykalnych egalitarystów (**RE**). W tym drugim problemie, w wersji **E.1**, dominująca większość osób badanych uznała za najsprawiedliwszy taki podział dóbr, który wszystkim uczestnikom podziału zapewniał najniższe, chociaż jednakowe użyteczności (a więc podział, który jest nieoptymalny w słabym sensie Pareto). Szczegółową analizę różnic między ocenami sprawiedliwości w tych dwu, formalnie równoważnych problemach podziału zawiera inny artykuł autora (Lissowski 1993b).

Abstrahując od różnic między ocenami sprawiedliwości w problemach uwzględnionych w eksperymencie, można niewątpliwie stwierdzić, że oceny te były często bliższe nowym, uogólnionym zasadom sprawiedliwości niż zasadom klasycznym, a dla problemu podziału spadku – najbliższe tym zasadom dla dominującej części badanych osób.

Uporządkowanie zasad sprawiedliwości dystrybtywnej

Porównanie uporządkowań podziałów ustalonych na podstawie ocen osób badanych i wyznaczonych za pomocą zasad oceny sprawiedliwości ujawniło bardzo wyraźne regularności. Pozwalają one przypuszczać, że porządek, w jakim wymienione są zasady sprawiedliwości dystrybtywnej we wszystkich tabelach i na rysunkach:

RE E GR1=MR GR2 GR3=LR U GC3=LC GC2 GC1=MC

nie jest przypadkowy, lecz dobrze charakteryzuje relacje między tymi zasadami.

Te same relacje między klasycznymi zasadami oceny sprawiedliwości wykazała przeprowadzona wcześniej (Lissowski 1993b) analiza ocen sprawiedliwości podziałów zbioru niepodzielnych dóbr (podział spadku i podział żetonów). Dokładniej, porządek ten został określony na podstawie odległości między uporządkowaniami empirycznymi i normatywnymi. Odległości te zmieniają się w regularny sposób, taki sam dla różnych problemów podziału. Ujawniona regularność występuje bez względu na to, czy analizowane są średnie odległości od ocen indywidualnych, czy też odległości od uporządkowań charakteryzujących całe zbiorowości osób badanych bądź też wyróżnione podzbiorowości.

Dla rozszerzonego zbioru zasad sprawiedliwości regularność tę ilustruje Tabela 2, która przedstawia średnie odległości Kemeny'ego-Snella między uporządkowaniami wyznaczonymi za pomocą zasad sprawiedliwości dystrybtywnej a ustalony-

mi na podstawie ocen osób badanych dla wszystkich analizowanych w tym artykule problemów podziału dóbr.

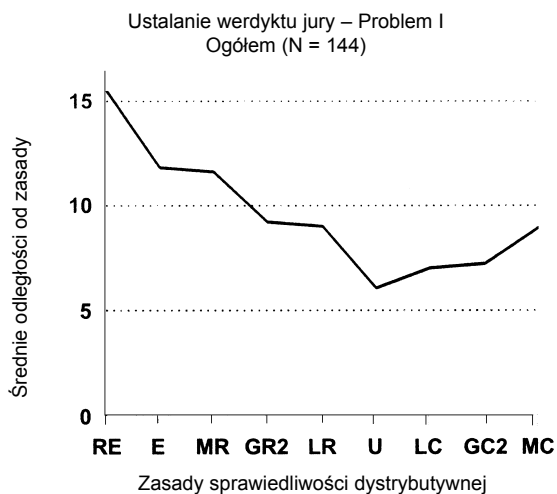
Tabela 2. Oceny osób badanych a zasady sprawiedliwości. Średnie odległości Kemeny’ego-Snella między uporządkowaniami wyznaczonymi za pomocą zasad sprawiedliwości a ustalonymi na podstawie ocen osób badanych w różnych sytuacjach

Sytuacja	Zasady sprawiedliwości ^a									
	RE	E	GR1 =MR	GR2	GR3 =LR	U	GC3 LC	GC2	GC1 =MC	
Ustalanie werdyktu jury – Problem I										
Ogółem	(N=144)	15,5	11,8	11,4	9,2	9,0	6,1	7,0	7,2	8,9
Ustalanie werdyktu jury – Problem II										
Wersja E.1	(N=36)	18,2	17,0	13,5	11,4	13,5	6,6	5,4	5,6	6,8
Wersja E.2	(N=36)	13,9	9,8	5,0	5,0	4,6	4,6	4,6	5,5	5,5
Wersja E.3	(N=36)	15,6	11,9	11,1	9,0	8,6	5,7	6,1	6,4	8,1
Wersja E.4	(N=36)	16,9	14,2	16,9	14,2	14,2	6,5	7,6	7,6	10,4
Podział spadku										
Wersja E.1	(N=36)	16,7	15,5	9,9	7,6	7,1	7,2	7,6	8,8	9,4
Wersja E.2	(N=36)	12,0	10,7	8,5	6,0	6,0	7,0	9,1	9,6	12,8
Wersja E.3	(N=36)	13,9	11,4	9,2	7,5	7,5	8,2	9,5	9,5	8,2
Wersja E.4	(N=36)	12,9	9,4	6,4	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	6,9
Podział zetonów										
Wersja E.1	(N=36)	8,7	8,1	11,4	13,2	13,8	14,2	15,0	15,9	16,0
Wersja E.2	(N=36)	6,8	6,3	6,7	8,4	9,0	11,5	14,2	15,0	17,2
Wersja E.3	(N=36)	7,2	4,4	6,1	7,9	7,9	11,2	14,6	14,6	11,2
Wersja E.4	(N=36)	8,4	5,1	5,9	6,8	6,8	6,8	6,8	6,8	10,3

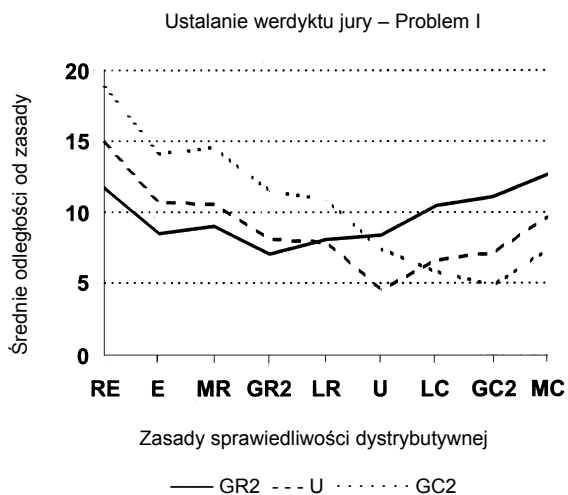
^a Oznaczenia zasad sprawiedliwości są podane w Tabeli 1.

Dokładniejszą ilustrację tej regularności, ograniczoną do pierwszego problemu ustalania werdyktu jury, stanowią Rysunki 2 i 3. Przedstawiają one średnie odległości: łącznie dla całej badanej zbiorowości – Rysunek 2 oraz oddzielnie, dla podzbiorowości tych osób, dla których najbliższa jest dana zasada sprawiedliwości – Rysunek 3. Przyjmując założenie, że indywidualne użyteczności alternatyw są malejącymi funkcjami odległości punktu idealnego osoby od tych alternatyw, które jest podstawą przestrzennej teorii głosowania, można oczekiwać, że preferencje ludzi wobec zasad sprawiedliwości będą jednowierzchołkowe, a więc możliwy będzie wybór zasady sprawiedliwości za pomocą metody zwykłej większości. Spełnianie tego warunku przez preferencje indywidualne eliminuje wiele znanych paradoksów wyboru społecznego.

Rysunek 2. Średnie odległości indywidualnych ocen sprawiedliwości od zasad sprawiedliwości

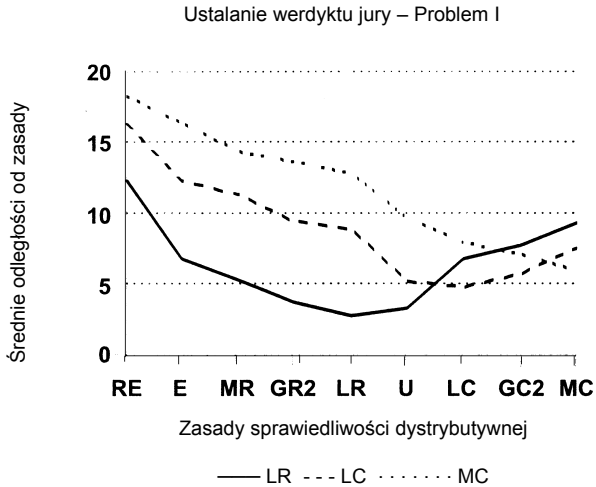

Rysunek 3a. Średnie odległości indywidualnych ocen sprawiedliwości od zasad sprawiedliwości w podzbiorach osób, dla których najbliższa jest dana zasada sprawiedliwości

Liczby osób, dla których najbliższa jest zasada:
GR2 – 13, U – 68, GC2 – 16.

Rysunek 3b. Średnie odległości indywidualnych ocen sprawiedliwości od zasad sprawiedliwości w podzbiorach osób, dla których najbliższa jest dana zasada sprawiedliwości

„Empiryczne” uporządkowanie zasad sprawiedliwości dystrybtywnej można porównać z porządkiem, jaki sugeruje teoretyczna analiza własności tych zasad. Wyniki takiej analizy, ograniczonej do zasad klasycznych, zawiera wcześniejszy artykuł autora (1986). Zbadano w nim, czy zasady te spełniają kilkanaście postulatów etycznych formułowanych na ogół pod adresem sprawiedliwego podziału dóbr i ogólniej – metod wyboru społecznego. Okazało się, że uporządkowanie zasad ze względu na spełnianie lub niespełnianie tych postulatów etycznych było zgodne z uporządkowaniem „empirycznym”. Rozszerzenie zbioru zasad oceny sprawiedliwości o nowe, uogólnione zasady rawlsowskie i konserwatywne, potwierdziło wcześniejsze przekonanie o istnieniu „naturalnego” uporządkowania zasad sprawiedliwości. Tabela 3 przedstawia wyniki teoretycznego porównania własności rozważanych w tym artykule zasad. Tabela uwzględnia jedynie dziesięć postulatów etycznych. Czytelnika zainteresowanego sformułowaniami tych postulatów odsyłamy do cytowanego artykułu. Znak „+” oznacza, że zasada sprawiedliwości zawsze spełnia dany postulat etyczny, znak „-” – że zawsze gwałci ten postulat, a brak znaku „+” lub „-” oznacza, że zasada sprawiedliwości niekiedy spełnia, niekiedy gwałci dany postulat.

Tabela 3. Porównanie własności zasad sprawiedliwości dystrybtywnej

Postulat	Zasady sprawiedliwości ^a								
	RE	E	GR1 =MR	GR2 ^b	GR3 =LR	U	GC3 LC	GC2 ^b	GC1 =MC
	Czy zasada sprawiedliwości dystrybtywnej zawsze spełnia (+) lub zawsze gwałci (-) dany postulat?								
Mocny postulat słuszności	+	+	+	+	+		-	-	-
Słaby postulat słuszności	+	+	+	+	+		-	-	-
Postulat skrajnej równości	+	+			+		-		
Postulat symetrii preferencji	+	+			+	+	-		
Postulat skrajnej nierówności	-	-			-		+		
Postulat niesłuszności	-	-	-	-	-		+	+	+
Postulat połączonego transferu							+		
Postulat sumy użyteczności							+		
Mocny postulat Pareto					+	+	+		
Postulat wyłączenia osób niezainteresowanych					+	+	+		

^a Oznaczenia zasad sprawiedliwości są wyjaśnione w Tabeli 1.

^b Zasady nie były rozważane wcześniej.

Źródło: Lissowski 1986: 175.

Zgodność uporządkowania zasad sprawiedliwości dystrybtywnej: na podstawie ocen osób badanych i na podstawie teoretycznego badania własności tych zasad można interpretować jako argument na rzecz trafności ocen osób badanych, a także jako potwierdzenie wyników teoretycznej, formalnej analizy własności zasad sprawiedliwości dystrybtywnej. Zgodność tych uporządkowań stanowi mocne uzasadnienie przekonania, że zasady sprawiedliwości dystrybtywnej mogą być reprezentowane jako punkty na pewnym kontinuum, od radykalnego egalitaryzmu do konserwatyizmu.

Porównanie uogólnionych rawlsowskich i konserwatywnych zasad oceny sprawiedliwości i wyboru najbardziej sprawiedliwego podziału

Uogólnione, rawlsowskie i konserwatywne zasady oceny sprawiedliwości zostały określone w wyniku zastosowania tego samego podejścia, które było podstawą określenia uogólnionych, rawlsowskich i konserwatywnych zasad sprawiedliwego wyboru (Lissowski i Swistak 1995). Polega ono na ograniczeniu porównywania wektorów uporządkowanych użyteczności do k składowych (pierwszych lub ostatnich). W cytowanym artykule porównania te były dokonywane za pomocą mocnego warunku optymalności Pareto.

Mocny warunek optymalności Pareto dla wektorów uporządkowanych użyteczności.

Uporządkowany wektor $\mathbf{u}=(u_1, \dots, u_n)$ jest lepszy w mocnym sensie Pareto od wektora $\mathbf{u}^*=(u_1^*, \dots, u_n^*)$ zawsze i tylko wtedy, gdy $u_g \geq u_g^*$ dla każdego $g=1, \dots, n$, a ponadto istnieje przynajmniej jedno j takie, że $u_j > u_j^*$. Oznacza to, że wszystkie współrzędne „lepszego” wektora są nie mniejsze niż „gorszego”, a przynajmniej jedna z nich jest większa. Ta relacja między wektorami użyteczności będzie oznaczona przez $>$.

Ograniczając porównywane wektory – zgodnie z intencją leżącą u podstaw koncepcji Rawlsa – do użyteczności osób znajdujących się w najmniej korzystnej sytuacji, natomiast – dla konserwatystów – do użyteczności osób znajdujących się w najbardziej korzystnej sytuacji, zaproponowaliśmy następujące uogólnienia zasad sprawiedliwości Rawlsa i konserwatystów. Różnią się one od relacji zdefiniowanych wyżej.

Uogólniona relacja sprawiedliwości Rawlsa k -tego stopnia $>_{Rk}$:

$$\mathbf{u} >_{Rk} \mathbf{u}^* \leftrightarrow (u_1, \dots, u_k) > (u_1^*, \dots, u_k^*)$$

Zgodnie z tą relacją jeden wektor uporządkowanych niemalejąco użyteczności, reprezentujący użyteczności podziału dóbr dla poszczególnych osób, jest sprawiedliwszy od innego wtedy, gdy pozostaje do niego w relacji mocnej optymalności Pareto ze względu na k pierwszych składowych. Zbiór maksymalnych elementów ze względu na relację $>_{Rk}$ będziemy oznaczać przez $\mathbf{Rk}$.

Uogólniona relacja sprawiedliwości konserwatystów k -tego stopnia $>_{Ck}$:

$$\mathbf{u} >_{Ck} \mathbf{u}^* \leftrightarrow (u_{n-k+1}, \dots, u_n) > (u_{n-k+1}^*, \dots, u_n^*)$$

Podobnie jak poprzednio, wektor uporządkowanych niemalejąco użyteczności, reprezentujący użyteczności podziału dóbr dla poszczególnych osób, jest sprawiedliwszy od innego wtedy, gdy pozostaje do niego w relacji mocnej optymalności Pareto ze względu na k ostatnich składowych. Zbiór maksymalnych elementów ze względu na relację $>_{Ck}$ będziemy oznaczać przez $\mathbf{Ck}$.

Warto zwrócić uwagę na dwie własności tych uogólnionych relacji sprawiedliwości¹¹. Po pierwsze, uogólnione relacje $>_{Rk}$ i $>_{Ck}$, podobnie jak relacja optymalności Pareto, nie są relacjami spójnymi. Oznacza to, że nie wszystkie pary wektorów uporządkowanych użyteczności mogą być porównywane za pomocą tych relacji. W konsekwencji, dla pewnych par podziałów nie da się stwierdzić, czy pierwszy z nich jest sprawiedliwszy od drugiego w sensie relacji $>_{Rk}$ lub $>_{Ck}$, czy też drugi jest sprawiedliwszy od pierwszego. Po drugie, zbiory maksymalnych elementów ze względu na te relacje: $\mathbf{Rk}$ i $\mathbf{Ck}$, dla $k=1, \dots, n-1$, są niezależne. Oznacza to, że najsprawiedliwsze podziały ze względu na pewną uogólnioną relację sprawiedliwości Rawlsa lub pewną uogólnioną relację sprawiedliwości konserwatystów mogą, ale nie muszą, być najsprawiedliwsze ze względu na inne relacje sprawiedliwości rawlowskie lub konserwatywne. Jedną z konsekwencji tej własności jest możliwość ist-

¹¹ Pełniejszą charakterystykę własności tych relacji można znaleźć na s. 84–86 artykułu Lissowskiego i Swistaka (1995).

nienia takich podziałów, które w danym zbiorze podziałów są najsprawiedliwsze zarówno w sensie uogólnionej relacji sprawiedliwości Rawlsa, jak i konserwatystów (dla pewnych, niekoniecznie tych samych wartości k). Jedynie dla $k=n$: $\mathbf{R}_n = \mathbf{C}_n$. Uogólnione relacje sprawiedliwości $>_{\mathbf{R}_n}$ lub $>_{\mathbf{C}_n}$ są oczywiście identyczne, gdyż wymagają optymalności Pareto w mocnym sensie dla pełnych uporządkowanych wektorów użyteczności, i w konsekwencji są tożsame z zasadą sprawiedliwości Suppesa (1966). Fakt, że uogólnione rozwiązania n -tego stopnia Rawlsa i konserwatystów nie mogą być rozdzielone, uświadamia szczególny charakter tej sytuacji. Wymaganie optymalności Pareto dla całego społeczeństwa (wprawdzie zmodyfikowanej przez warunek bezstronności) likwiduje odmienność żądań Rawlsa, który dąży do maksymalizacji użyteczności osób znajdujących się w najmniej korzystnej sytuacji, oraz konserwatystów, którzy dążą do maksymalizacji użyteczności osób znajdujących się w najbardziej korzystnej sytuacji. Uzasadnione wydawało się nam wydzielenie uogólnionych rozwiązań n -tego stopnia i wyróżnienie trzech klas uogólnionych rozwiązań, tj. zbiorów podziałów najsprawiedliwszych ze względu na uogólnione relacje sprawiedliwości $>_{\mathbf{R}_k}$ i $>_{\mathbf{C}_k}$.

1. ***Uogólnione rozwiązania rawlsowskie (R)***

$$\mathbf{R} = \mathbf{R}_1 \cup \dots \cup \mathbf{R}_{(n-1)}.$$

2. ***Rozwiązanie Suppesa (S)***

$$\mathbf{S} = \mathbf{R}_n = \mathbf{C}_n.$$

3. ***Uogólnione rozwiązania konserwatywne (C)***

$$\mathbf{C} = \mathbf{C}_1 \cup \dots \cup \mathbf{C}_{(n-1)}.$$

Podział uogólnionych zasad sprawiedliwości wyboru na trzy klasy: rawlsowskie, Suppesa i konserwatywne, odpowiada klasycznemu podziałowi ideologii na lewicowe, centrowe i prawicowe. O dystrybucji dóbr w społeczeństwie można myśleć w postaci wektorów międzyosobowo porównywalnych użyteczności, uporządkowanych od najmniejszej do największej. Swobodnie mówiąc, zasady rawlsowskie zmierzają do maksymalizacji lewego segmentu tego wektora (tj. do poprawy sytuacji osób znajdujących się w najmniej korzystnej sytuacji), natomiast zasady konserwatywne – do maksymalizacji prawego segmentu tego wektora (tj. do poprawy sytuacji osób znajdujących się w najbardziej korzystnej sytuacji).

Po tym przypomnieniu powróćmy do porównania dwóch typów uogólnionych zasad: oceny sprawiedliwości i wyboru. Uogólnione zasady oceny sprawiedliwości, rawlsowskie i konserwatywne, mogą być określone za pomocą uogólnionych zasad wyboru.

$$\mathbf{u} \geq_{\mathbf{GR}_k} \mathbf{u}^* \leftrightarrow \text{nieprawda, że } [(\mathbf{u}^* >_{\mathbf{R}_1} \mathbf{u}) \text{ lub } (\mathbf{u}^* >_{\mathbf{R}_2} \mathbf{u}) \text{ lub } \dots \text{ lub } (\mathbf{u}^* >_{\mathbf{R}_{(k-1)}} \mathbf{u}) \text{ lub } (\mathbf{u}^* >_{\mathbf{R}_k} \mathbf{u})]$$

Wektor $\mathbf{u}$ jest więc nie mniej sprawiedliwy w sensie relacji sprawiedliwości Rawlsa k -tego stopnia $\geq_{\mathbf{GR}_k}$ niż wektor $\mathbf{u}^*$ wtedy, gdy wektor $\mathbf{u}^*$ nie jest od niego sprawiedliwszy ze względu na żadną z relacji sprawiedliwości $>_{\mathbf{R}_i}$ dla $i=1,2,\dots,k$.

$$\mathbf{u} \geq_{\mathbf{GC}_k} \mathbf{u}^* \leftrightarrow \text{nieprawda, że } [(\mathbf{u}^* >_{\mathbf{C}_1} \mathbf{u}) \text{ lub } (\mathbf{u}^* >_{\mathbf{C}_2} \mathbf{u}) \text{ lub } \dots \text{ lub } (\mathbf{u}^* >_{\mathbf{C}_{(k-1)}} \mathbf{u}) \text{ lub } (\mathbf{u}^* >_{\mathbf{C}_k} \mathbf{u})]$$

Wektor $\mathbf{u}$ jest więc nie mniej sprawiedliwy w sensie relacji sprawiedliwości konserwatystów k -tego stopnia $\geq_{GCK}$ niż wektor $\mathbf{u}^*$ wtedy, gdy wektor $\mathbf{u}^*$ nie jest od niego sprawiedliwszy ze względu na żadną z relacji sprawiedliwości $>_{Ci}$ dla $i=1,2,\dots,k$.

Inaczej mówiąc:

- a) Relacje sprawiedliwości $\geq_{GRk}$ oraz $>_{GRk}$ zawierają w sobie relacje $>_{Ri}$ dla $i=1,2,\dots,k$.
- b) Relacje sprawiedliwości $\geq_{GCK}$ oraz $>_{GCK}$ zawierają w sobie relacje $>_{Ci}$ dla $i=1,2,\dots,k$.

Zawierania wcześniej sformułowanych uogólnionych relacji sprawiedliwości $>_{Ri}$ i $>_{Ci}$, których celem był wybór najsprawiedliwszych podziałów dóbr (i innych alternatyw społecznych), przez nowe uogólnione relacje sprawiedliwości $\geq_{GRk}$, $>_{GRk}$, $\geq_{GCK}$ oraz $>_{GCK}$, których celem jest umożliwienie porównywania i w konsekwencji – uszeregowania dowolnych podziałów dóbr od najsprawiedliwszego do najmniej sprawiedliwego, świadczy o spójności uogólnionej koncepcji sprawiedliwości.

Zakończenie

Dwie nowe klasy zasad oceny sprawiedliwości podziałów dóbr i innych alternatyw społecznych sformułowane w tym artykule są w pełni zgodne z intencjami zawartymi w klasycznych zasadach Rawlsa i konserwatystów. Można je więc zasadnie uważać za uogólnienia tych klasycznych, rawlowskich i konserwatywnych zasad. Relacje sprawiedliwości $\geq_{GRk}$ i $\geq_{GCK}$, za pomocą których zostały zdefiniowane, zawierają relacje sprawiedliwości $>_{Rk}$ i $>_{Gk}$, sformułowane wcześniej wspólnie z Piotrem Swistakiem, które umożliwiły określenie uogólnionych, rawlowskich i konserwatywnych zasad sprawiedliwego wyboru (Lissowski i Swistak 1995). Powstała w ten sposób spójna konstrukcja teoretyczna, obejmująca zbiór zasad sprawiedliwości, które zakładają tylko porządkową ocenę użyteczności podziałów i wymagają jedynie możliwości międzyosobowego porównywania poziomów użyteczności uczestników podziału.

Nowe, uogólnione zasady oceny sprawiedliwości uzyskały też mocne, empiryczne uzasadnienie. Okazało się, że wyznaczone za ich pomocą uporządkowania podziałów dóbr i innych alternatyw społecznych są bardzo bliskie ocenom dokonywanym przez osoby badane w eksperymencie przeprowadzonym w Polsce. Dla dużego odsetka osób badanych były to zasady najbliższe ich ocenom, bliższe od zasad klasycznych. Dla pewnych problemów podziału okazały się one nawet zasadami dominującymi, tj. najbliższymi największej liczbie osób badanych.

Dane empiryczne wykorzystane w tym artykule pochodzą z eksperymentu „Oceny i wybory” przeprowadzonego w Polsce. Warto byłoby porównać je z wynikami analogicznych eksperymentów przeprowadzonych w innych krajach. Porównania wyników eksperymentów wskazują na zdumiewające podobieństwa rozkładów ocen formułowanych przez osoby badane w różnych krajach oraz proponowanych przez nie, „sprawiedliwych” rozwiązań problemów podziału dóbr. Bardzo podobne są wyniki eksperymentów dotyczących sprawiedliwości w Polsce i w Stanach Zjednoczonych (por. Lissowski, Tyszka i Okrasa 1991, Lissowski i Swistak 1995) oraz

w Polsce i w Izraelu (por. Lissowski 1992b). Większe różnice stwierdzono natomiast między osobami badanymi w Polsce i w Japonii (por. Lissowski i Swistak 1995).

Nowe zasady sprawiedliwości, a także zasady klasyczne, można uporządkować wzdłuż pewnego kontinuum: od radykalnych zasad egalitarnych do zasad konserwatywnych. Uporządkowanie to ma bardzo mocne uzasadnienie empiryczne w postaci zaobserwowanych odległości między ocenami osób badanych a ocenami wyznaczonymi przez zasady sprawiedliwości, a także w postaci odległości między uporządkowaniami wyznaczonymi przez różne zasady sprawiedliwości. Uporządkowanie to ma również uzasadnienie teoretyczne uzyskane w wyniku badania, jakie postulaty etyczne są zawsze spełniane bądź też zawsze gwałcone przez daną zasadę sprawiedliwości.

„Empiryczne” uporządkowanie zasad sprawiedliwości uzyskane zostało w wyniku analizy odległości między uporządkowaniami podziałów dóbr wyznaczonymi przez zasady sprawiedliwości a uporządkowaniami tych podziałów przez osoby badane ze względu na ocenę stopnia sprawiedliwości. Analiza odległości między uporządkowaniami podziałów dóbr wyznaczonymi przez same, różne zasady sprawiedliwości także wykazuje istnienie pewnego kontinuum, na którym można usytuować zasady sprawiedliwości. Warto podkreślić, że odległości te były mierzone za pomocą miary odległości skonstruowanej przez Kemeny’ego i Snella. Wydaje się, że należy podjąć wysiłek pełniejszego poznania przestrzeni wyznaczonej przez tę miarę.

Istnienie kontinuum, wzdłuż którego można uporządkować zasady sprawiedliwości dystrybucyjnej, może być zasadniczym argumentem dla wyjaśnienia problemu, który od lat intryguje przedstawicieli nauk politycznych. Wiele twierdzeń teorii wyboru społecznego ma postać twierdzeń o nieistnieniu metody wyboru społecznego, która spełniałaby pewien zestaw podstawowych i niezbędnych postulatów. Na przykład, klasyczna metoda podejmowania zbiorowych decyzji – metoda zwykłej większości – może wyznaczać cykliczne relacje preferencji społecznej. W sytuacji, gdy alternatywy społeczne i ideały wyborców można przedstawić jako punkty w jednym wymiarze, a preferencje indywidualne są funkcjami odległości między alternatywami a ideałami, metoda zwykłej większości nie generuje cyklicznej preferencji społecznej. Większość decyzji politycznych może być interpretowana jako decyzje dystrybucyjne. Uporządkowanie zasad sprawiedliwości dystrybucyjnej na jednym wymiarze może więc wyjaśniać, dlaczego w życiu społecznym obserwujemy sytuacje stabilne częściej, niżby to wynikało z wiedzy o własnościach metod wyboru społecznego.

Literatura

- Arrow, Kenneth J. 1963. *Social Choice and Individual Values*. New York: Wiley.
- Kemeny, John G. 1962. *Preference Rankings. An Axiomatic Approach*. W: J. Kemeny i J.L. Snell (red.), *Mathematical Models in the Social Sciences*. Boston: Ginn, s. 9–23.
- Lissowski, Grzegorz. 1986. *Porównanie zasad sprawiedliwości dystrybucyjnej*. „Etyka” 22: 153–181.

- Lissowski, Grzegorz. 1993a. *Empirical Evaluations of the Probabilistic Principles of Distributive Justice*. „Polish Sociological Review” (103): 249–261.
- Lissowski, Grzegorz. 1993b. *Oceny podziałów dóbr: zasady sprawiedliwości a poczucie sprawiedliwości ludzi*. „Studia Socjologiczne” (128): 29–50.
- Lissowski, Grzegorz. 1994. *Umowa społeczna: ustalenie sposobu podziału dóbr w sytuacji eksperymentalnej*. „Studia Socjologiczne” (134–135): 173–216.
- Lissowski, Grzegorz, Tadeusz Tyszka i Włodzimierz Okrasa. 1991. *Principles of Distributive Justice. Experiments in Poland and America*. „Journal of Conflict Resolution” 35: 98–119.
- Lissowski, Grzegorz i Piotr Swistak. 1995. *Choosing the Best Social Order: New Principles of Justice and Normative Dimensions of Choice*. „American Political Science Review” 89: 74–96. Przekład na j. polski: 1998. *Wybór najlepszego uporządkowania społecznego: nowe zasady sprawiedliwości a normatywne wymiary wyboru*. „Studia Socjologiczne” (148): 89–136.
- Sen, Amartya K. 1970. *Collective Choice and Social Welfare*. San Francisco: Holden-Day.
- Suppes, Patrick. 1966. *Some Formal Models of Grading Principles*. „Synthese” 16: 284–306.
- Tomiyama, Yoshinori i Yutaka Sayeki. 1982. *Evaluation and Modification of Voting Consequences by Mean-Variance Analysis of Voters' Satisfaction*. „Behaviormetrika” 12: 97–109.

The Principles of Distributive Justice: New Rules for Evaluation of Justice

Summary

The article entails the proposition to broaden the set of principles of distributive justice by formulating two classes of principles, which are a generalization of Rawls', and conservative principles of evaluating justice. The need to enlarge the set of rule of justice is justified by the great degree of fit between the orderings of goods divisions marked by the new principles and the evaluations made by the people under study. Empirical results point to the existence of a new normative dimension which can aid in ordering both the classic as well as the new rules of justice – from radically egalitarian to conservative. Generalized principles of evaluating justice form a coherent theoretical construct with the generalized rules of just choice, which we proposed with Piotr Swistak in 1995.

Key words: distributive justice, classic rules of justice, evaluation of the distribution of goods.

